

Makale / Article

Memlükler Döneminde Muallak Hadis Tartışmaları ve Bedreddin ez-Zerkeşi*

Fatih Çimen**

Özet

Senedinde bir şekilde inkıta bulunan rivayetler, muhaddisler tarafından zayıf hadis olarak değerlendirilmektedir. Muallak hadis de, senedinde meydana gelen inkıta nedeniyle zayıf hadis kategorisinde yer almaktadır. Eserine sadece sahih hadisleri almayı iltizam eden ve bu sebeple eserine *el-Müsnedü's-sahih* ismini veren, Buhâri'nin (ö. 256/870) *Sahih*'ine bu tarz rivayetleri almış olması nedeniyle söz konusu rivayetlerin sıhhat açısından hükümlerinin ne olduğu, Buhâri'nin muallak rivayetleri isnadsız olarak nakletmesindeki gayesi ve bunların Buhâri'nin *Sahih*'indeki gözettiği şartlara uygun olup olmadığı gibi meseleler âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Kimileri *Sahih*'teki muallakların mutlak olarak sahih olduğunu savunurken kimileri de bu tür rivayetlerin içinde zayıf olanların bulunduğunu iddia etmektedir. Memlükler döneminin ilmi şahsiyetlerinden Bedreddin ez-Zerkeşi de (ö. 794/1392), muallak rivayetler hakkındaki görüşleriyle dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Buhâri'nin *Sahih*'indeki muallak rivayetlerin etrafında yürütölen tartışmalar ve Bedreddin ez-Zerkeşi'nin bu tartışmalardaki görüş ve katkıları ile birlikte bu konudaki özğünlüğü tespit edilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır. Söz konusu tartışmalar ise Memlükler döneminde yaşamış bazı önemli âlimlerle sınırlı tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zerkeşi, hadis, muallak, Buhâri, Memlükler.

* Bu çalışma, Fatih Çimen'in Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda, Dr. Öğretim Üyesi Muhammet Beyler danışmanlığında tamamlanan *Memlükler Dönemi Hadis Tartışmalarında Bedreddin ez-Zerkeşi'nin Yeri* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr., fatihcimen77@gmail.com.

Debates around Mu'allaq Traditions during Mamlūk Period and Badr al-Dīn al-Zarkashī

Abstract

The narrations in whose *isnāds* there is any kind of interruption are regarded as weak by traditionalists. *Mu'allaq* tradition is also included in the weak *hadīth* category due to the interruption in its *isnād*. Since Bukhārī (d. 256/870) who included to his *hadīth* collection only *sahīh* traditions and thus, gave the title of *al-Musnad al-sahīh* to his work, narrated *mu'allaq* traditions in his *Sahīh*, the value of these kinds of narrations, his purpose for using them in his collection, their compatibility with the conditions observed in the *Sahīh* have been discussed among scholars. Some argued that the *mu'allaq* traditions are absolutely *sahīh*, while others claimed that there are weak ones in such narrations. Badr al-Dīn al-Zarkashī (d. 794/1392), one of the scholarly figures of the Mamlūk period, deserves attention with his views on *mu'allaq* narrations. In this study, the debates carried out around *mu'allaq* narrations in Bukhārī's *Sahīh* and the views and contributions of Badr al-Dīn al-Zarkashī in these debates will be studied and evaluated. The discussions will be limited to some important scholars who lived in the Mamlūk period.

Keywords: al-Zarkashī, *hadīth*, *mu'allaq*, Bukhārī, Mamlūks.

Giriş

Bedreddin ez-Zerkeşi, Memlûkler döneminde Kahire'de yaşamış, usul, fıkıh ve hadis başta olmak üzere çeşitli alanlarda altmıştan fazla eser telif etmiş çok yönlü ilmi bir şahsiyettir.¹ Onun yaşadığı dönem, hadis ilmi açısından oldukça velûd bir dönemdir. Zerkeşi de usûl, şerh, ricâl ve tahrir alanlarında telif ettiği ondan fazla eserle hadis ilmine önemli katkılarda bulunmuştur. Memlûkler döneminin hadis ilmi açısından bir özelliği de, hadis konularına dair dönemin âlimleri arasında yaşanan tartışmalardır. Zerkeşi, bu tartışmalara usulcû kimliğinin yanında hadis ilmine olan vukûfiyeti ile müdahil olmuş, farklı çıkarım ve görüşleriyle hadis meselelerinin çözümüne katkıda bulunmaya çalışmıştır.

Memlûkler dönemi âlimleri arasındaki tartışmalara konu olan hadis meselelerinden biri de muallak hadis bağlamında Buhârî'nin *Sahîh*'indeki talik yaparak rivayet ettiği hadislerin mahiyetidir. Sözlükte bir işi askıda bırakmak, kapıyı kapamak gibi anlamlara gelen ta'lik, hadis terimi olarak, senedin baş tarafından bir veya peş peşe birkaç râviyi veya bütün râvileri hazfetmek suretiyle, rivayeti bir üst râviye isnad etmektir ki böyle rivayet edilen hadise muallak adı verilmektedir.² Hadis rivayetinde ta'lik uygulaması, muhaddisler tarafından uygun görülmemiş, hadisi zafiyete uğratan bir unsur olarak kabul edilmiştir. Zira senetten düşürülen râvinin durumu meçhul kalmaktadır. Böyle rivayetlerin tashihi ise mürsel hadiste olduğu gibi muttasıl isnadının bilinmesine bağlıdır.³

Hadisler için muallak terimini ilk kullanan kişinin, aynı zamanda Buhârî'nin *Sahîh*'indeki rivayetlerin senetlerine yönelik ilk tenkitleri eserine taşıyan Dârekutnî (ö. 385/995) olduğu, terimin daha sonra muhaddisler arasında şüyû bulduğu ifade edilmektedir.⁴ Bu meyanda ta'lik, daha çok Buhârî'nin *Sahîh*'i ile birlikte değerlendirilen bir rivayet türüdür. Dolayısıyla Buhârî'nin *Sahîh*'i etrafındaki tartışmalarda en çok üzerinde durulan konulardan biri, ihtiva ettiği muallak hadisler olmuştur.

1 Hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'ÿâni'l-mieti's-sâmine*, (nşr. Muhammed Abdulmuîd), Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1972, V, 133, 134; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara fi târih-i Mısır ve'l-Kâhire*, (nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967, I, 437; İbn Kâdi, Ebû's-Sıdk Takıyyüddin Ebû Bekr, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, (nşr. Abdülalim Hân), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1986, III, 167; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941, I, 240; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, İstanbul: Vekâletü'l-Meârif, 1951, II, 175.

2 Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, nşr. Muhammed Avvâme, Medine: Dâru'l-Yüsrâ, 2016, II, 430.

3 Bk. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fi tevzihi Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Nureddin Itr, Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 2000, s. 81.

4 İbn Hacer, *Tağliku'r-ta'lik alâ Sahihi'l-Buhârî*, nşr. Saîd Abdurrahman, Beyrut: Dâru Ammâr, 1985, II, 7; Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, s. I, 158.

Muallak hadislere dair ülkemizde müstakil olarak Ayşenur Yamanus ve Ayşegül Toprak tarafından yüksek lisans çalışması yapılmıştır.⁵ Yamanus'un çalışması muallak hadisin ıstalahî anlamını esas alırken, Toprak'ın çalışması ise temrîz şîgasıyla rivayet edilen muallak rivayetler merkezlidir. Bu çalışma ise İbnü's-Salâh'tan sonra hadis ilmi açısından büyük önemi haiz olan Memlûkler döneminde, Buhârî'nin *Sahîh*'indeki muallak rivayetler etrafında dönemin önemli âlimleri arasında yürütülen tartışmaları ayrıntılı olarak ortaya koymakta, ayrıca Buhârî'nin muallaklarına dair genel kabulleri sorgulayıcı yaklaşımı ile dikkat çeken Bedreddin ez-Zerkeşî'yi ön plana çıkarmaktadır.

Buhârî'nin *Sahîh*'indeki muallak rivayetlerin adedi 1341 olup, bunlardan yüz altmışı dışında hepsinin muttasıl tarikleri eserinin farklı yerlerinde tahrir edilmiştir. Dolayısıyla bunlar muallak hadislerle ilgili tartışmaların haricinde tutulmuştur. Muttasıl tarikleri tespit edilemeyen muallak rivayetlerin de bir kısmı cezm, bir kısmı da temrîz şîgası ile nakledilmektedir.⁶ Tartışmaların yekûnu da bu rivayetler etrafında yoğunlaşmaktadır. Aşağıda Buhârî'nin *Sahîh*'indeki muallak hadisler etrafında yürütülen tartışmalar, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) bu konudaki görüşleri etrafında yürütüldüğü için ilk olarak onun görüşü daha sonra Zerkeşî'ye kadar olan dönemdeki önemli isimlerin ve Zerkeşî'nin, ardından da Zerkeşî'den sonraki dönemde İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Sehâvî'nin (ö. 902/1497) görüşleri tespit edilerek Zerkeşî'nin bu tartışmalardaki özgünlüğü tespit edilmeye çalışılacaktır.

İbnü's-Salâh'ın Buhârî'nin *Sahîh*'indeki Muallak Hadisler Hakkındaki Görüşleri

İbnü's-Salâh, *Mukaddime*'sinde Buhârî'nin *Sahîh*'indeki muallak rivayetler hakkında şöyle demektedir:

Buhârî ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'lerindeki muttasıl senetlerle

5 Ayşenur Yamanus, *Hadis Usûlünde Muallak Kavramı*, (yüksek lisans, 2013), Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ayşegül Toprak, *Sahîh-i Buhârî'de Temrîz Şîgasıyla Aktarılan Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, (yüksek lisans, 2017), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ayrıca Osman Aydın'ın da konuyla ilgili bir bildirisi bulunmaktadır. Bk. Osman Aydın, Buhârî'nin Tercemelerinde Yer Verdiği Mu'allak Rivayetlerin Hadis Usûlü ve Musannifin Yöntemi Açısından Değeri, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*, İlmî Etüdler Derneği, İstanbul, 2016.

6 Bk. Mehmet Bilen, *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s. 164; Ahmet Tahir Dayhan, *Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, (yüksek lisans tezi, 1995), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 199. Osman Aydın, 1341 muallak rivayetten beş yüz elli üçünün bab başlıklarında yer aldığını, bunlardan kırk altısının *Sahîh*'in başka yerinde mevsûlen geçtiğini, on beşinin de Buhârî'nin *Sahîh*'i dışındaki eserlerinde mevsûlen yer aldığını, ayrıca bu kırk altı rivayetten kırk dördünün aynı zamanda muteber hadis kaynaklarında bulunduğunu ifade etmektedir. Bk. Osman Aydın, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*, s. 35.

rivayet edilen hadislerin sahih olduğu konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Ancak, isnadının başından peş peşe olmak suretiyle bir veya daha fazla râvinin hazfedildiği muallak rivayetlerin -ki bu tür rivayetler Buhârî'nin *Sahih*'inde çok iken Müslim'in *Sahih*'inde oldukça az bulunmaktadır-bazıları tartışmalıdır.

Buhârî'nin 'kâle Resûlullah (s.a.v.)', 'kâle İbn Abbâs', 'kâle Mucâhid', 'kâle Affân', 'kâle Ka'nebi' ve 'ravâ Ebû Hüreyre' gibi cezm ve hüküm bildiren sîgalarla naklettiği muallak ve benzeri hadislere sahih hükmü verilir. Zira Buhârî'ye göre bu rivayetler sahih olmasaydı bu şekilde kesinlik ifade eden sîgalarla bu hadisleri rivayet etmezdi. Bu durum Buhârî'nin hadisi, Allah Resûlü'nden (s.a.v.) ve sahâbeden ta'likte bulunduğu zaman geçerlidir. Eğer Buhârî, hadisi sahâbeden aşağıda bir râviden ta'lik yapmış ise o zaman rivayetin sıhhati, ta'lik yapılan râvi ile sahâbi arasındaki isnadın ittisaline bağlıdır.

Buhârî'nin 'ruviye an Resûlullah (s.a.v.)', 'fi'l-bâbi ani'n-Nebiyyi (s.a.v.)' gibi kesinlik ve hüküm bildirmeyen sîgalarla rivayet ettiği muallak hadislere ise cezm sîgasında olduğu gibi sıhhat hükmü verme durumu söz konusu değildir. Zira bu ifadeler, zayıf hadislerin rivayetinde kullanılan sîgalardır. Bununla birlikte Buhârî'nin bu gibi rivayetleri *Sahih*'inde zikretmesi, bu hadislerin bir aslı olduğu güvencesini kişiye hissettirmektedir. Ayrıca bu muallak rivayetler *Sahih*'in iltizam ettiği hadislerden değil, babların tercümeleri için mütâbi ve şevâhid olarak getirilen hadislerdir.⁷

İbnü's-Salâh'ın yukarıdaki ifadelerinden onun, Buhârî'nin *Sahih*'indeki cezm sîgasıyla rivayet edilen muallak hadislerin sahih olduğu, temrîz sîgasıyla rivayet edilenlerin ise kesin olarak sahih hükmü verilememekle birlikte bunların birer asıllarının olduğu görüşünü savunduğu anlaşılmaktadır.⁸

Bedreddin ez-Zerkeşî'den Önceki Âlimlerin Buhârî'nin *Sahih*'indeki Muallak Hadislere Dair Görüşleri⁹

Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361), ilk olarak Müslim'deki muallak rivayetlerin mutlak olarak az olduğu tespitine karşı çıkmakta, ancak bunun Buhârî'nin *Sahih*'ine nispetle söylenmesi durumunda kabul edilebileceğini ifade etmektedir. Nitekim Hâfız Reşidüddin, Müslim'deki muallakların az olmadığını, sayılarının

7 İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddin eş-Şehrezûri (nşr. Ebû Abdurrahman Salâh), *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010, s. 41, 42, 43.

8 Nevevî, muhaddislerin cezm ve temrîz sîgalarının kullanımına özen gösterirken müelliflerin çoğunun bu hassasiyeti terk ettiğini, zayıf olan rivayetlerin cezm sîgasıyla rivayet edilmemeleri gerektiğini ve Buhârî'nin bu konuda çok dikkatli hareket ettiğini ifade etmektedir. Bk. Nevevî, *Mâ temessu ileyh hâcetü'l-kâri li-Sahihî'l-İmâm el-Buhârî*, nşr. Ali Hasan Ali, Amman: Dâru'l-Fikr, 1985, s. 89-90

9 Bu başlık altında Zerkeşî'nin de hocalığını yapmış olan Moğultay b. Kılıç, İbn Kesir ve Bulkinî gibi isimlerin görüşleri açıklanacaktır.

takriben yetmiş civarında olduğunu ifade etmiştir.¹⁰

Moğultay b. Kılıç, İbnü's-Salâh'ın Buhârî'nin cezm sığasıyla naklettiği muallakların, kendine göre sahih olduğundan hareketle sıhhatine hükmetmek gerektiği şeklindeki görüşüne, Buhârî'nin *Sahih*'inden bu iddianın aksini gösteren bir rivayet ile itiraz etmektedir. Yani Buhârî *Sahih*'inde, kendine göre sahih olmayan bir rivayeti cezm sığasıyla da zikredebilmektedir. Meselâ, Buhârî, şu hadisi nakletmektedir:

Muhammed b. Yusuf → Süfyân → Amr b. Yahya → Babası → Ebû Saïd el-Hudrî (r.a) → Allah Resûlü (s.a.v.):

النَّاسُ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَإِذَا أَنَا مُوسَى آخِذٌ بِعَائِمَةٍ مِنْ قَوَائِمِ الْعَرْشِ¹¹

“İnsanlar kıyamet günü hep bayılacaklar. Ben Hz. Musa'ya Arş'in bir ucundan tutmuş göreceğim.”

Buhârî, “وكان عرشه على الماء” ayeti ile ilgili de yukarıdaki rivayetin birebir aynısını nakletmekte ve ardından Mâcişûn'un (ö. 164/780), Abdullah b. Fadl → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre (r.a) tarihiyle de geldiğini ifade ettiği şu rivayeti nakletmektedir:

فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ بُعِثَ إِذَا مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ آخِذٌ بِالْعَرْشِ¹²

“(Kıyamet günü) İlk kalkan ben olacağım. Ben kendime gelince Hz. Musa'ya Arş'i tutmuş göreceğim.”

Buhârî yukarıdaki hadisi bu defa da yine *Ehâdisü'l-enbiyâ* bölümünde Mâcişûn'un ifade ettiği isnad ile ancak Ebû Seleme'yi senetten düşürmek suretiyle nakletmektedir.¹³ Müslim de söz konusu hadisi farklı lafızlarla, Zührî → Ebû Seleme → A'rac → Ebû Hüreyre tarihiyle nakletmektedir. Daha sonra Moğultay b. Kılıç, Ebû Mesûd ed-Dımaşki'nin “bu rivayet Mâcişûn'un da ifade ettiği gibi Abdullah b. Fadl → A'rac → Ebû Hüreyre (r.a) tarihiyle yani Ebû Seleme'nin bulunmadığı tarikle bilinmektedir” şeklindeki ifadesini nakletmektedir. Dolayısıyla bu durum göstermektedir ki Buhârî, kendi nazarında sahih olmayan rivayetleri de cezm sığasıyla rivayet edebilmektedir.¹⁴

Moğultay b. Kılıç, Buhârî'nin temrîz sığasıyla rivayet ettiği muallakların ise kesin olarak sıhhatine hükmedilemeyeceğine dair İbnü's-Salâh'ın tespitine de temkinle yaklaşmaktadır. Zira Buhârî'nin *Sahih*'inde temrîz sığasıyla rivayet

10 Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâuddin, *İslâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, nşr. Ebû Abdillâh Muhyiddin, Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2007, s. 83.

11 Buhârî, “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 25.

12 Buhârî, “Tevhid”, 22.

13 Buhârî, “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 34.

14 Moğultay b. Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, s. 85.

edip de kendi nazarında sahih olan rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerden biri şöyledir:

”كُنَّا تَتَنَاوَبُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عِنْدَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ: (يُذَكِّرُ)”

“Bizler yatsı namazı sırasında nöbetleşe Allah Resûlü (s.a.v)’ne giderdik.”

Buhârî daha sonra bu rivayetin senedini başka yerde ancak bu defa ihbar lafızlarıyla ve müsned haliyle şöyle nakletmektedir:

Muhammed b. Alâ → Ebû Üsâme → Berîd → Ebû Bürde → Ebû Musa

Moğultay b. Kılıç, Buhârî’nin bir yerde temrîz sîgasıyla ta’lik yapıp daha sonra müsned isnadiyla zikrettiği rivayetlerin fazlaca bulunduğunu ifade etmektedir. Hâsılı, ona göre Buhârî’nin temrîz sîgasıyla ta’lik yaptığı rivayetlerden sahih olanları da mevcuttur.¹⁵

İbn Kesîr (ö. 774/1373), Buhârî’nin cezm sîgası ile rivayet ettiği muallak hadislerin sahih olduğunu, temrîz sîgası ile rivayet edilenlerin ise tamamı hakkında sıhhat hükmü vermek mümkün olmasa da bazılarının sahih olduğunu ifade etmektedir. Sahih de olsalar Buhârî’nin muallak hadisleri, müsned olan *Sahih*’in hedeflediği asli rivayetlerden değildir. Zira Buhârî, eserine *el-Câmi’u’l-müsnedü’s-sahih* ismini vermiştir.¹⁶ Bu ifadelerden hareketle İbn Kesîr’in Buhârî’nin muallakları konusunda İbnü’s-Salâh ile aynı görüşü savunduğu söylenebilir.

İbnü’l-Mülakkın de (ö. 804/1401) İbnü’s-Salâh’ın görüşlerine katılmakta, Buhârî’nin *Sahih*’inde ta’lik yaptığı rivayetlerin kendi nazarında müsned olduğunu, ayrıca bunların *Sahih*’in asli hadislerinden olmadığını, Buhârî’nin bu rivayetleri eserinin şartlarına uygun olan rivayetler ile olmayanların arasını tefrik etmek gayesiyle naklettiğini ifade etmektedir.¹⁷

Bulkînî (ö. 805/1401) ise Moğultay b. Kılıç’ın temrîz sîgasıyla rivayet edilen muallaklardan bazılarının Buhârî nazarında sahih olmalarından hareketle ileri sürdüğü itirazı isabetli bulmamaktadır. Zira temrîz sîgasıyla rivayet edilen muallak hadislerin sahih olmadığı söylenmişse de bu ifadelerden onların zayıf oldukları hükmünü çıkarmak doğru değildir. İbnü’s-Salâh’ın buradaki maksadı, bu rivayetlerin sıhhatine delalet edecek açık bir ifade bulunmuyor olmasıdır. Bu, temrîz sîgasıyla rivayet edilen muallak rivayetlerin aynı zamanda sahih olma ihtimalinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Moğultay b. Kılıç’ın buradaki itirazı gereksizdir. Bulkînî’nin, Buhârî’nin muallaklarına dair İbnü’s-

15 Moğultay b. Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbni’s-Salâh*, s. 86, 87.

16 İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddin İsmâil, *İhtisârü Ulûmi’l-hadis*, nşr. Ahmed Şâkir, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts., 31-33.

17 İbnü’l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn, *el-Mukni’ fî Ulûmi’l-hadis*, nşr. Abdullah b. Yusuf, Riyad: Dâru Fevâz, 1992, I, 73.

Salâh'ın ifadeleri hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamış olmasından hareketle, onun da İbnü's-Salâh'ın görüşlerine katıldığını söylemek mümkündür.¹⁸

İbnü's-Salâh, Buhârî'nin 'ruviye an Resûlullah (s.a.v.)', 'fi'l-bâbi ani'n-Nebiyi (s.a.v.)' gibi kesinlik ve hüküm bildirmeyen sîgalarla rivayet ettiği muallak hadislerle, ilgili sîgaların zayıf hadislerde kullanılması gerekçesiyle kesin olarak sıhhat hükmü verilemeyeceğini ifade etmişti. Irâkî de (ö. 806/1404) İbnü's-Salâh'ın bu ifadesinin, mezkûr sîgaların kullanıldığı rivayetlerin mutlak anlamda zayıf olmadığı, bu ifadelerin zayıf rivayetlerde de kullanıldığı, dolayısıyla bu rivayetlerin aynı zamanda sahih olmalarının mümkün olduğu anlamına geldiğini ileri sürmektedir.¹⁹

İbnü's-Salâh, 'kâle Resûlullah (s.a.v.)', 'kâle İbn Abbâs', 'kâle Mücâhid', 'kâle Affân', 'kâle Ka'nebi' ve 'ravâ Ebû Hüreyre' gibi cezm ve hüküm bildiren sîgalarla naklettiği muallak ve benzeri hadislerle sahih hükmünün verileceğini ifade etmişti. Irâkî, bu görüşün doğru olmadığına dair ileri sürülen bir itirazı nakletmekte ancak bu itirazın kabul edilemeyeceğini, çünkü bu isimlerin Buhârî'nin kendilerinden hadis dinlediği hocaları olduğunu, dolayısıyla semâa delalet etmeyen bir lafızla dahi rivayet edilse bunların ittisaline hükmedileceğini ifade etmektedir.²⁰ Irâkî, Buhârî'nin temrîz sîgasıyla zikredip de başka yerde müsned olarak zikretmediği muallak hadislerle ise sahih hükmünün verilemeyeceğini ifade ettikten sonra Buhârî'nin, *Sahîh*'inin bir yerinde cezm sîgasıyla getirdiği bir rivayeti başka yerde farklı bir sîga ile zikredebildiğini bunu da bir takım nedenlerden dolayı yaptığını belirtmektedir. Meselâ Buhârî, hadiste ihtisar yapmak istediğinde veya mana ile rivayet ettiğinde temrîz sîgası kullanmaktadır. O, böyle yapmakla hadisin ihtisar veya mana ile rivayetinin cevâzına işaret etmiş olmaktadır.²¹

Bedreddin ez-Zerkeşi'nin Buhârî'nin *Sahîh*'indeki Muallak Hadislere Dair Görüşleri²²

İbnü's-Salâh, *Mukaddime*'sinde Buhârî'nin cezm sîgasıyla rivayet ettiği muallak hadisleri, *Sahîh*'ten قال عفان ، قال القعبي şeklinde ifadeler ile misallendirmektedir. Bu isimler Buhârî'nin hocalarıdır.²³ Zerkeşi, konuyla ilgili ilk olarak, İbnü's-Salâh'ın, muallak hadislerle dair verdiği bu misallerin, söz

18 Bulkinî, Ebû Hafs Sirâcüddîn, *Mehâsinü'l-İstîlâh*, nşr. Âişe Abdurrahman, Dâru'l-Meârif, ts., s. 167-169.

19 Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddin, *et-Takyîd ve'l-îzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, yy., ts., s. 22-23.

20 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 21.

21 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 24.

22 Zerkeşi'den önceki âlimlerden bazılarının vefat tarihlerine bakıldığında, kendisinden sonra vefat edenlerin olduğu görülmektedir. Bu, onların Zerkeşi'den sonra geldikleri anlamına gelmemektedir. Zerkeşi, kırk dokuz yaş gibi erken yaşta vefat ettiği için vefat tarihlerinde böyle bir uyumsuzluk meydana gelmektedir.

23 İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 41, 42.

konusu hadisleri aldığı râvilerin Buhârî'nin hocaları olması itibarıyla isabetli olduğunu ancak hocaları da olsa tahdîs ve ihbâr sîgası zikretmediği için rivayetin ittisale olduğu gibi inkitâa da ihtimali bulunduğunu belirtmektedir. Zira bu rivayetlerde ittisalin varlığına dair az da olsa bir şüphe bulunmaktadır. Bu meyanda ittisali ifade eden sîgalar varken 'kâle' gibi sîgalarla rivayet etmesi tevakkufa neden olmaktadır.²⁴ Irâkî ise yukarıda zikredildiği gibi bu rivayetlerin tamamının hadis işittiği hocalarından olması sebebiyle sahih olduğunu ifade etmişti. Zerkeşî'nin ise bu duruma temkinle yaklaştığı görülmektedir.

Zerkeşî, âlimlerin kâhir ekseriyetinin, Buhârî'nin cezm sîgasıyla rivayet ettiği muallak hadislerin sıhhatine, temrîz sîgasıyla rivayet ettiklerinin ise zayıf olduğuna hükmedilmesi konusunda İbnü's-Salâh'ın görüşüne katıldığını açıkladıktan sonra, bu görüşün hadis tekniği ve uygulama açısından tenkide maruz kalacağını ifade etmektedir. Hadis tekniği açısından ileri sürülecek tenkit şöyledir; Buhârî'nin cezm sîgasıyla 'kâle' şeklinde naklettiği rivayetler, tâbiûnun cezm sîgasıyla 'kâle Resûlüllah' şeklinde naklettikleri rivayetler gibi değildir. Dolayısıyla bu usûl, hadisin sıhhatini gerektirecek bir rivayet şekli olarak değerlendirilmemektedir. Bundan dolayı Buhârî de ta'lik yaptığı rivayetlerin hepsinde sıhhati belirten bir ifade kullanmamıştır. Bu noktada İbnü's-Salâh'ın, sahih hadis ile "hadis imamlarının senedini zikretmeseler de sıhhatine hükmettikleri hadis" in kastedildiğini açıklaması gerekirdi. Zerkeşî'nin bu ifadelerinden onun, Buhârî'nin cezm sîgasıyla rivayet ettiği muallak hadislerin kesin olarak sıhhatine hükmetme konusunda temkinli hareket ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Zerkeşî'ye göre bir rivayetin sadece Buhârî'nin şartlarını göz önünde bulundurmamak suretiyle sıhhatine hükmetmek yerine, söz konusu rivayet hakkında diğer hadis imamlarının da görüşü olup olmadığını dikkate almak gerekmektedir.²⁵ Hâsılı Zerkeşî'ye göre Buhârî'nin cezm sîgasıyla rivayet ettiği muallak rivayetleri, Buhârî'ye göre sahih oldukları gerekçesiyle müdafaa etmek isabetli bir yaklaşım değildir.

İbnü's-Salâh'ın görüşüne uygulama açısından ileri sürülecek tenkit ise şu şekildedir:

Buhârî, Câbir b. Abdullah'ın (r.a) (ö. 78/697) bir hadis için bir ay boyunca yolculuk yaptığını şöyle aktarmaktadır:

”وَزَحَلَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُتَيْسٍ فِي حَدِيثٍ وَاحِدٍ“²⁶

“Câbir b. Abdullah (r.a.) Abdullah b. Üneys'ten (r.a.) bir hadis öğrenmek için bir aylık mesafedeki yolu katetti.”

24 Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddin, *en-Nüket alâ Mukaddimeti'bnî's-Salâh*, nşr. Zeynelâbidin Muhammed, Riyad: Ezvâü's-Selef, 1998, I, 234-235.

25 Zerkeşî, *Nüket*, I, 236.

26 Buhârî, “İlim”, 19.

Buhârî, *Sahîh*'inin tevhid bölümünde “مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ” ayeti ile ilgili bir rivayet naklettikten sonra ikinci bir rivayeti şöyle nakletmektedir:

وَيَذْكُرُ عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُتَيْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ: «يَحْتَشُرُ اللَّهُ الْعِبَادَ فَيُنَادِيهِمْ بِصَوْتٍ يَسْمَعُهُ مَنْ بَلَغَ كَمَا يَسْمَعُهُ مَنْ قَرَّبَ»²⁷

Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) Abdullah b. Üneys'in (r.a.) Allah Resûlü'nden (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittiği rivayet olundu: “Allah kullarını haşredinde onlara uzaktakinin yakındaki gibi duyabileceği bir sesle seslenir.”

Buhârî, birinci rivayette Câbir b. Abdullah'ın rihle yolculuğunu “رَحَلٌ” şeklinde cezm sîgasıyla zikrederken, ikinci rivayette Câbir b. Abdullah'tan nakledilen rivayeti “يَذْكُرُ” şeklinde temrîz sîgasıyla zikretmektedir. Zerkeşî'ye göre bu iki rivayetdeki nakil usulünden Buhârî'nin cezm ve temrîz sîgaları arasında bir tefrik yapmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Buhârî'nin, şartlarına uymadığından dolayı bu rivayetleri temrîz sîgasıyla ta'lik yaptığı iddiası da kesin olarak doğru bir tespit değildir. Zira yukarıdaki birinci rivayetin hem zayıf hem de hasen olması gerekecektir. Zerkeşî bu değerlendirmenin ardından birinci rivayette Buhârî'nin tahdiste bulunmadığı, sadece Câbir b. Abdullah'ın rihle yolculuğunu cezm sîgasıyla naklettiği, tahdis yaparken de tereddüd ifade eden bir sîgayla rivayet etmiş olabileceği şeklinde bir yorumun da ihtimal dâhilinde olduğunu belirtmektedir.²⁸

Zerkeşî, Buhârî'nin ta'lik yaparken temrîz sîgası kullanmasını, hadisin zayıf olduğuna dair bir dayanak teşkil etmesini isabetli görmemektedir. Zira Buhârî, namazın elbise ile kılınması konusu ile ilgili “فَرَضَ، وَلَوْ بِشَوْكَةٍ” hadisini “وَيَذْكُرُ عَنْ سَلْمَةَ بْنِ” hadisini de “أَنَّ جَلَسَاءَهُ شَرَّكَاهُ” hadisini de “وَيَذْكُرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ” ifadesiyle rivayet etmekte ve ardından bu rivayetin sahih olmadığını ifade etmektedir.³⁰ Dolayısıyla Zerkeşî'ye göre Buhârî için temrîz sîgası, hadisin taz'îfine bir dayanak olsaydı, bu rivayetlerden sonra hadisin zayıf olduğunu ayrıca zikretmesi gerekmezdi. Hâsılı, *Sahîh*'teki muallak hadislerde kullanılan temrîz sîgaları, ilgili rivayetin zayıf olduğuna dayanak gösterilemez. Zerkeşî, bu iki misalle yetinmeyip Buhârî'nin temrîz sîgasıyla rivayet edip de tashih ettiği bir rivayeti de misal olarak zikretmektedir. Buhârî, “الْفَحْدُ عَوْرَةٌ” hadisini “يُرْوَى” şeklinde temrîz sîgasıyla rivayet ettikten sonra hadisin Enes'in (r.a) müsned olan rivayetinden daha kuvvetli olduğunu ifade etmektedir.³¹ Zerkeşî'ye göre Buhârî'nin hadisi temrîz sîgasıyla rivayet ettikten sonra tashih etmesi söz konusu

27 Buhârî, “Tevhid”, 32.

28 Zerkeşî, *Nüket*, I, 236, 237.

29 Buhârî, “Salât”, 2.

30 Buhârî, “Hibe”, 23.

31 Buhârî, “Salât”, 12.

sığanın, hadisin zayıflığına delâlet etmediğini göstermektedir.³²

İbn Teymiye de İbnü's-Salâh'ın, Buhârî'nin ta'likleri konusunda cezm sığasıyla rivayet edilenlerin sahih olduğu şeklindeki görüşünü kabul etmekte ancak temrîz sığasıyla rivayet edilenler hakkında, bu rivayetlerin Buhârî'ye göre sahih hadislerle muhalefet etmedikleri sürece sahih derecesine ulaşamayan ancak istişhâd ve ihticâca elverişli olan hasen hadisler olduğunu, ancak metruk olan zayıf rivayetler kabilinden olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre bu rivayetler meşhur derecesindeki sahih rivayetler ile aynı kategoride değerlendirilmeyen hadislerdir. Zerkeşî, İbn Teymiye'nin bu görüşüne tam olarak katılmamakla birlikte İbnü's-Salâh'ın görüşünden daha isabetli olduğunu ifade etmektedir.³³

Zerkeşî, hocası Moğultay b. Kılıç'ın yukarıda İbnü's-Salâh'a Buhârî'nin cezm sığasıyla rivayet ettiği muallakların sahih, temrîz sığasıyla rivayet ettiklerinin ise sıhhatine kesin olarak hükmedilemeyeceği şeklindeki görüşüne yönelttiği itirazlarını da nakletmektedir. Moğultay b. Kılıç, *Sahih*'ten naklettiği bir rivayet ile Buhârî'nin cezm sığasıyla muallak olarak rivayet ettiklerinden bazılarının kendi nazarında İbnü's-Salâh'ın iddiasının aksine zayıf olduğunu, yine temrîz sığasıyla rivayet ettiklerinden de sahih olanların mevcut olduğunu ifade etmişti. Zerkeşî, hocasının mezkûr görüşünü naklettikten sonra bu itirazlar karşısında İbnü's-Salâh'a destek çıkmak isteyenlerin nasıl cevap vermeleri gerektiğini de zikretmektedir. Zerkeşî'ye göre Moğultay b. Kılıç'ın cezm sığasıyla rivayet edilen muallaklardan bazılarının Buhârî'ye göre zayıf olabileceği konusunda zikrettiği hadislerde za'fi gerektirecek bir durum bulunmamaktadır. Söz konusu hadisi Abdullah İbnü'l-Fadl'ın iki tarikten rivayet etmesi yani iki farklı hocadan duymuş olması da mümkündür. Nitekim tekrar durumunda iki tarikten birini zikretmek Buhârî'nin âdetidir. Dolayısıyla burada rivayetinin birinin diğerini ta'lil etme durumu söz konusu değildir. Bu tarz rivayetler Buhârî'nin rikâk ve tevhid bölümlerinde de mevcuttur. Meselâ Buhârî, Ebû Hüreyre'nin (r.a) hadisini, Zührî tarihiyle hem Ebû Seleme ve hem A'rac'tan nakletmektedir. Temrîz sığasıyla gelen muallaklardan bazılarının Buhârî nazarında sahih olduğu şeklinde hocasının ikinci itirazında ise Zerkeşî, bu konuda İbnü's-Salâh'ın, ta'lik ile başka yerde müsned rivayeti verilmeyen muallak rivayetlerin kastedildiğini söylemesi gerektiğini ifade etmektedir. Yani Moğultay b. Kılıç'ın bahsettiği, başka yerde Buhârî tarafından müsned senediyle verilen muallakların bahis dışında kalması gerekmektedir. Zira amel de müsned rivayete göre yapılmaktadır.

Zikredildiği üzere Irâkî Buhârî'nin, *Sahih*'inin bir yerinde cezm sığasıyla getirdiği bir rivayeti başka yerde farklı sığa ile zikretmesinin bir takım nedenleri olduğunu ifade etmiş ve hadiste ihtisar ve mana ile rivayetin cevâzına işaret

32 Zerkeşî, *Nüket*, I, 238, 239.

33 Zerkeşî, *Nüket*, I, 239, 240.

etmeyi bu nedenlerin arasında belirtmişti. Zerkeşî, Irâkî'nin bu görüşünün bir anlam ifade etmediğini, zira şartlarına uygun olarak hadislerin ihtisar veya mana ile rivayetinin cevâzını kabul eden bir kişinin bu konuyu bu şekilde temellendirmeye gerek duymayacağını, hatta hadisin aslının sahih olduğu sabit olduktan sonra böyle bir şeye işaret etmeye gerek olmadığını ifade etmektedir. Eğer Buhârî, bu gibi yerlerde Irâkî'nin bahsettiği gayeleri taşıyaydı, söz konusu yerlerin tamamında da bunu gözetmesi gerekirdi. Nitekim Buhârî'nin *Sahih*'ine bakıldığında onun birçok yerde hadisi muttasıl olarak ve uzun metniyle birlikte rivayet ettiği, aynı hadisi bir başka yerde ta'lik yapmak suretiyle muhtasar olarak veya mana ile ve hem de cezm sığasıyla rivayet ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Buhârî'nin bu tarzına mutlaka bir anlam yüklemek doğru değildir. Meselâ, Buhârî muğayyebât-i hamse³⁴ ile ilgili hadisi şöyle rivayet etmektedir:

قال ابو هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم: حَسْبُ لِيَ يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ³⁵

Ebû Hüreyre (r.a.) dediki Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurdu: “Beş şey vardır ki Allah'tan başkası bilemez.”

Buhârî, aynı hadisi bir başka yerde ise şöyle rivayet etmektedir:

Müsedded – İsmail b. İbrahim → Ebû Hayyân → Ebû Zür'a → Ebû Hüreyre kâle:

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ... فِي حَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ، ثُمَّ تلا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : « إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ الْآيَةُ ³⁶

Allah Resûlü (s.a.v) bir gün insanların arasına çıktı ve beş şey hakkında: “Onları Allah'tan başka hiç kimse bilemez” buyurdu ve bunun peşine: ‘Kıyametin ne zaman kopacağını bilmek Allah'a mahsustur...’ âyetini okudu.

Görüldüğü üzere Buhârî, birincisinde rivayeti ta'lik yaparak ihtisar etmiş, ikincisinde ise rivayeti muttasıl isnadıyla ve tam metniyle birlikte rivayet etmiş, ancak her ikisinde de cezm sığası kullanmıştır. Dolayısıyla Buhârî'nin taliklerindeki temrîz sığalarını mutlak anlamda birtakım sebeplere dayandırmak isabetli değildir.³⁷

Zerkeşî, bu açıklamaların ardından Buhârî'nin *Sahih*'indeki, muallak hadisler hakkındaki görüşünü şöyle ifade etmektedir:

34 Mugayyebât-ı Hamse, Allah Teâlâ'dan başkası tarafından bilinmeyen beş şey manasına gelip Lokman suresinin 34. ayetinde zikredilen kıyametin ilmi, yağmurun yağışı, anne karnındaki ceninin keyfiyeti, kişinin yarın ne kazanacağı ve kişinin nerede öleceği şeklinde beş hususu kapsamaktadır. Bilgi için bk. Salih Karacabey, Hadisler Çerçevesinde Mugayyebât-ı Hamse Meselesi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/6, (1994), s. 83-102.

35 Buhârî, “İstiskâ”, 28.

36 Buhârî, “İman”, 36.

37 Zerkeşî, *Nüket*, I, 245, 246.

Buhârî'nin bir başka yerde müsned olarak rivayet ettiği muallak hadisler ister cezm sîgasıyla isterse temrîz sîgasıyla rivayet edilmiş olsun tamamı sahihtir. Çünkü bu hadisi hangi sîgayla rivayet ederse etsin Buhârî'ye göre sahihtir. Buradaki ta'likin faydası tekrardan uzak kalınmış olmasıdır. Buhârî, senedine güvendiği için başka bir yerde tekrardan kaçınmak için ta'lik yapmaktadır. Böylece Buhârî konunun anlaşılmasını da kolaylaştırmış olmaktadır.

Buhârî'nin başka bir yerde muttasıl senedini zikretmediği muallak hadisler ise ya rivayetin zafiyetine delil olarak nakledilmiştir veya başka bir maksada matuf olarak rivayet edilmiştir. Zafiyetine delil olarak zikrettiği "رُزُّ التَّوْبِ بِشَوْكَةٍ" gibi muallak hadisler, Buhârî'nin hadisin peşinden yaptığı açıklamalar sayesinde bilinmektedir. Başka bir maksatla rivayet etmiş olabileceği muallak hadisler için ise hariçten yapılmış olan bir açıklamanın bulunup bulunmadığı araştırılmalıdır. Eğer ilgili rivayetin tarihi hakkında bir bilgi veya Tirmizî'nin Câmî'inde veya bir başka yerde isnadı hakkında bir bilgi elde edilirse hadis hakkında bu bilgiler istikametinde zayıf veya hasen olduğuna hükmedilmelidir. Meselâ, Buhârî, gusûl babında hadisin senedini "وقال يمز بن حكيم عن أبيه عن جده" şeklinde zikrettikten sonra bu rivayetin tarihinin ihtilafı olduğunu ifade etmektedir. Bu durum hadisin Buhârî'ye göre sahih olmadığını, hasen veya zayıf bir rivayet olduğunu göstermektedir. Rivayet hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığı takdirde ve özellikle mana yönüyle o rivayeti destekleyecek müsned bir rivayet zikrolduğunda ise hadisin Buhârî'ye göre istişhada elverişli hasen bir rivayet olduğu anlaşılmalıdır.

Zerkeşî, bütün bu açıklamaların Buhârî'nin *Sahih*'inde takip ettiği usul dikkate alınarak ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte söz konusu rivayetin senedi ile ilgili hariçten bir bilgi elde edildiği takdirde, hadisle ilgili elde edilen bu bilgiye göre -sahih, hasen veya zayıf olduğuna dair neyi gerektiriyorsa o şekilde- hüküm verilmesi gerekmektedir.³⁸ Zerkeşî, bu ifadeyle muhtemelen, Buhârî'nin şartları hakkındaki bilgilerin yoruma dayalı açıklamalar olduğundan hareketle kesin olarak bağlayıcı olmadığına atıf yapmaktadır. Nitekim kendisi yukarıda ifade edildiği üzere, Buhârî'nin şartlarını gerekçe göstererek cezm sîgasıyla rivayet edilen muallak hadislerin sıhhatine hükmedilmesini uygun görmemişti.

Zerkeşî'nin yukarıdan itibaren Buhârî'nin muallakları hakkında yapmış olduğu tenkit ve değerlendirmeleri, önemli tespitler olduğu gibi oldukça objektif olması yönüyle de dikkat çekmektedir. Bununla birlikte gerek Zerkeşî'nin gerek diğer âlimlerin açıklamalarından, Buhârî'nin muallakları konusunun, çözümü kolay bir mesele olmadığı da anlaşılmalıdır.

Zerkeşî'den sonraki âlimlerin konuyla ilgili görüşlerine geçmeden önce

38 Zerkeşî, *Nüket*, I, 247-248.

onun İbnü's-Salâh'a yönelttiği bir tenkit hakkında kısa bir değerlendirmede bulunmak gerekmektedir. Zerkeşî, geride aktarılan Buhârî'nin muallak hadislerde kullandığı temrîz sîgasıyla ilgili olarak yaptığı açıklamalardan, İbnü's-Salâh'ın *Sahîh*'teki muallak hadisler için kullanılan temrîz sîgasının, rivayetin zayıflığına delil teşkil ettiğini savunduğunu iddia etmiş, ancak bunun isabetli olmadığını ifade etmiştir. İbnü's-Salâh'ın söz konusu açıklamaları dikkatlice tahlil edildiğinde, temrîz sîgasıyla ilgili iddiasını açıklarken kullandığı "أيضا" ifadesinden de hareketle onun, Zerkeşî'nin iddia ettiği gibi bu sîganın, hadisin zayıf olduğuna dayanak teşkil ettiğini değil, Irâkî'nin işaret ettiği gibi bu sîganın, sahih hadislerde olduğu gibi zayıf rivayetler içinde kullanılabileceğini kastettiği anlaşılmaktadır.³⁹ Bu durumda İbnü's-Salâh'ın temrîz sîgasıyla ilgili görüşlerinden Zerkeşî'nin iddia ettiği gibi bir anlamın çıkarılması isabetli görünmemektedir.

Bedreddin ez-Zerkeşî'den Sonraki Âlimlerin Buhârî'nin *Sahîh*'indeki Muallak Hadislere Dair Görüşleri

Buhârî'nin muallak rivayetlerine dair müstakil bir eser telif eden ve ilgili rivayetlerin müdafaası noktasında yoğun ilmî gayretiyle bilinen İbn Hacer ise söz konusu muallak rivayetleri, merfu ve mevkuf olanlar şeklinde iki ana grupta mütâlaa etmekte, daha sonra merfu olanları *Sahîh*'in başka yerinde vasl edilenler ve edilmeyenler şeklinde iki alt grupta tahlil etmektedir. Merfu olup da *Sahîh*'in başka yerinde vasl edilen rivayetler, Zerkeşî'nin de ifade ettiği gibi tekrardan kaçınmak için ta'lik yapılarak zikredilmektedir. *Sahîh*'in başka yerinde vasl edilmeyen ve sadece ta'lik yapılarak rivayet edilen hadislerin ise bir kısmı Buhârî tarafından cezm sîgasıyla bir kısmı da temrîz sîgasıyla nakledilmektedirler.⁴⁰

İbn Hacer, cezm sîgasıyla rivayet edilen ve *Sahîh*'in başka yerinde vasl edilmeyen muallak hadislerin, râvilerini araştırmanın gerekliliği ile birlikte sahih olduklarını ifade etmektedir. Ancak bu tür rivayetlerin içinde Buhârî'nin şartlarına uygun olanlar bulunduğu gibi olmayanlar da mevcuttur. Buhârî'nin, şartlarına uygun olan rivayetlerde ta'lik yapmasının bir takım sebepleri bulunmaktadır. Buhârî, ilgili muallak hadisin yerine muttasıl bir hadisi rivayet ettiğinde muallak rivayetin ihmal edilmemesi ve ayrıca isnadın uzamaması için muallak rivayeti *Sahîh*'ine almış bulunmaktadır. Yine Buhârî, hadisi, semâ tarihiyle almadığı veya hocasından işitip işitmediği konusunda tereddüt ettiği yâhut hocasından müzâkere esnasında işitmiş olduğu durumlarda da ta'lik yapmak suretiyle nakletmektedir.⁴¹ İbn Hacer, bu iddiasına dair *Sahîh*'ten bir

39 Irâkî, *et-Takyid ve'l-izâh*, s. 22,23.

40 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, nşr. Ebû Kuteybe, Riyad: Dâru Tibe, ts., I, 29.

41 Fuat Sezgin, Buhârî'nin 'kâle' şeklinde rivayet ettiği hadisleri vicâde yoluyla elde

rivayeti de misal olarak zikretmektedir.⁴²

Buhârî'nin şartlarına uymayan muallak hadislerden ise bir kısmının başkaları nazarında sahih olduğunu, bunlardan bazılarının hüccet olmaya elverişli ancak bir kısmının da zayıf olabileceğini ifade eden İbn Hacer, bu zayıflığın râvilerin kusurundan kaynaklanmayan önemsiz bir zayıflık olduğuna dikkat çekmektedir. Buhârî ayrıca bu rivayetlerin *Sahih*'inin aslı hadislerinden olmadığını göstermek için böyle rivayet etmektedir.⁴³ İbn Hacer'in bu görüşü de yukarıda naklettiğimiz Zerkeşi'nin ifadeleriyle örtüşmektedir. Zira Zerkeşi'nin de bu hadisler arasında zayıf ve hasen rivayetlerin bulunduğu dair ifadeleri daha önce açıklanmıştı.

Zerkeşi, hocası Moğultay b. Kılıç'ın, Buhârî'nin cezm sığasıyla naklettiği muallakların, kendine göre sahih olduğundan hareketle sıhhatine hükmetmek gerektiği şeklindeki İbnü's-Salâh'ın iddiasına, Buhârî'nin *Sahih*'inden bu iddianın aksini gösteren bir rivayet ile ileri sürdüğü itiraza, Buhârî'nin rivayeti iki farklı kişiden dinleme ihtimalinden dolayı söz konusu itirazın geçersiz olduğunu ifade etmişti. İbn Hacer de Moğultay b. Kılıç'ın itirazını dile getirmekte ve Zerkeşi'nin verdiği cevabı aynıyla zikrederek Moğultay b. Kılıç'ın itirazının geçersiz olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴

Temrîz sığasıyla rivayet edilen ve *Sahih*'in başka yerinde vasl edilmeyen muallak hadisler konusunda ise İbn Hacer, bunların ta'lik yapılan râviye nispetinin sahih olduğuna hükmedilemeyeceğini, bu tür rivayetlerin içinde sahih olanların bulunduğu gibi olmayanların da bulunduğunu ileri sürmektedir. İbn Hacer'e göre bunların içinde Buhârî'nin şartlarına uyan hadisler oldukça azdır. Buhârî, şartlarına uyan ve temrîz sığasıyla getirdiği rivayetleri mana ile rivayet ettiği için ta'lik yapmaktadır. Zerkeşi'nin bu tespite karşı çıktığı daha önce zikredilmişti.

İbn Hacer'e göre, Buhârî'nin başka yerde vasl etmediği ve temrîz sığasıyla ta'lik yaparak getirdiği rivayetlerin içinde hasen ve ferd olanlar bulunduğu

ettiğini, muallak rivayetler için de aynı durumun söz konusu olduğunu iddia etmektedir. Bk. Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, OTTO Yayınları, Ankara, 2015, s. 126, 127. Mehmet Bilen de bu konuda Sezgin'i desteklemektedir. Bk. Mehmet Bilen, *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s. 192. Ahmet Tahir Dayhan da Sezgin'in Buhârî'nin ta'likleri hakkında ileri sürdüğü iddialarına bu konuda yapmış olduğu çalışmasında cevap vermektedir. Bk. Ahmet Tahir Dayhan, *Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, (yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), s. 198-224.

42 Buhârî, قال عثمان بن الهيثم حدثنا عوف حدثنا محمد بن سيرين عن أبي هريرة، (s.a.v) beni Ramazan zekâtını muhafaza etmekle görevlendirdi..." (Buhârî, "Vekâle", 10) hadisini Kur'ân'ın fazileti ve İblis'in sıfatları ile ilgili bölümde de rivayet etmektedir ancak, buralarda vekâlet bölümünde zikrettiği gibi hocası Osman'dan rivayet ederken حدثنا ifadesini kullanmamıştır. Dolayısıyla İbn Hacer'e göre bu hadisi Buhârî'nin hocasından işitmediği anlaşılmaktadır. İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, I, 29, 30.

43 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî* I, 30, 31.

44 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, I, 31.

gibi zayıflığı hiçbir surette giderilemeyecek durumda olanlar da mevcuttur.⁴⁵ Buhârî'nin eserini sahih ve müsned hadisleri toplamak için telif ettiğine dikkat çeken İbn Hacer, onun sahih ve müsned rivayetlerinin, bab içinde zikrettikleri hadisler olduğunu, az bir kısmı dışında muallak ve mevkuf rivayetlerin ve hatta ayetlerin ise Buhârî tarafından babların başlıkları oluşturulmak gayesiyle kullanıldığını ifade etmektedir.⁴⁶

İbn Hacer, *Sahih*'teki mevkuf olan muallak hadisler hakkında ise bunları Buhârî'nin, şartlarına uygun olmasa da başka tariklerden desteklenenlerin haricindekileri cezm sîgasıyla rivayet etmediğini, bu hadisleri genelde ayetlerin tefsirleri ile ilgili açıklamalarda tercih ettiği görüşü desteklemek amacıyla naklettiğini ifade etmektedir.⁴⁷

İbn Hacer, Buhârî'nin muallak hadisleri hakkında âlimler tarafından ileri sürülen bazı görüşlere de tenkitte bulunmaktadır. O, İbnü's-Salâh'ın temrîz sîgasıyla ta'lik yapılan rivayetler hakkında sıhhat hükmü verilemeyeceği şeklindeki görüşünü kabul etmemektedir. İbn Hacer'e göre İbnü's-Salâh'ın bu görüşü isabetli değildir, zira temrîz sîgasıyla rivayet edilen muallak hadislerin tamamı Buhârî nazarında sahihtir, sadece kendi şartlarına uygunluk noktasındaki bir işkalden ötürü bunları cezm sîgasıyla rivayet etmemiştir. Onun bu tür hadisleri iddia edildiği gibi zafiyetini açıklamak veya ta'liline işaret etmek gibi nedenlerle rivayet ettiği de isabetli bir görüş değildir.⁴⁸ İbn Hacer'in ileri sürdüğü bu gerekçeleri Zerkeşî'nin kabul etmediği ifade edilmişti.

Zerkeşî, daha önce zikredildiği üzere Buhârî'nin muallak rivayetlerde kullandığı temrîz sîgasının, hadisin zafiyetine dayanak teşkil etmesini isabetli görmediğini, temrîz sîgasıyla rivayet edilenler arasında sahihlerin bulunduğunu, hatta cezm sîgasının dahi sıhhat için bir dayanak olamayacağını ifade etmişti. İbn Hacer, temrîz sîgası hakkındaki görüşünde Zerkeşî'yi desteklemekte ve o da temrîz sîgasının zayıf rivayetlere mahsus olmadığını söylemektedir, ancak cezm sîgası hakkında Zerkeşî'nin aksine sadece sahih rivayetler için kullanıldığını ifade etmektedir.⁴⁹ Ancak İbn Hacer'in, daha önce geçen Buhârî'nin cezm sîgasıyla rivayet ettiği ve *Sahih*'in başka yerinde vasl etmediği muallak hadislerin râvilerinin araştırılması gerektiği şeklindeki ifadesinden, onun da cezm sîgasıyla rivayet edilen muallakların kesin olarak sıhhatine hükmetme konusunda temkinli olduğu söylenebilir. Zerkeşî, Buhârî'nin talikâtı hakkında cezm sîgasıyla rivayet edilenlerin sahih olduğunu, temrîz sîgasıyla rivayet edilenlerin bazılarında ise

45 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, I, 32.

46 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, I, 35.

47 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, I, 35.

48 İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, nşr. Rabi' b. Hâdi, Medine: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1984, s. 324 vd.

49 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1958, II, 205

bir takım illetler bulunabileceği şeklindeki meşhur kaidenin menkûz bir kaide olduğunu ifade etmiş ve buna dair Câbir b. Abdullah'ın rihle rivayetini misal olarak zikretmişti. İbn Hacer, Zerkeşi'nin bu yaklaşımını açık bir dille reddetmekte ve şu ifadeleri serdetmektedir:

Müteahhirûn ulemasından bazıları bu meşhur kâidenin nakz olduğunu iddia etmektedirler. Bu kesinlikle reddedilecek bir iddiadır. Allah'a hamd olsun, bu kâide menkûz bir kâide değildir. Buhârî'nin dikkati bunu iddia edenlerin dikkatinden daha keskindir. O, rihle rivayetinde hadisin senedi hasen olduğu ve başka tariklerden desteklendiği için cezm sîgası kullanmıştır. Diğer metinde ise sesin Allah Teâlâ'ya nisbeti söz konusu olup bunun da itikâdî açıdan tevile ihtiyacı olduğundan dolayı temrîz sîgasıyla rivayet etmiştir. Bu gibi rivayetlerde ise hadisin başka tariklerden desteklenmesi yeterli olmamaktadır. Dolayısıyla Buhârî, bu konuda ihtilafı bir hadisle yetinmemiştir. Bu da onun ilmî ve görüş açısından ne kadar hassas olduğunu göstermektedir.⁵⁰

Sehâvî, Buhârî'nin cezm sîgasıyla rivayet ettiği muallak hadislerin nispeti gerek Allah Resûlü'ne (s.a.v.) gerek başkasına olsun rivayetinin sahih olduğuna hükmedileceğini, değilse Buhârî'nin bu rivayetleri cezm sîgasıyla rivayet etmeyeceğini iddia etmektedir. Sehâvî, Buhârî'nin muallakları hakkındaki meşhur kaidenin geçerli bir kâide olduğunu ve bu kâide'nin menkûz olduğuna dair açıklama yapan kişiye itibar edilmeyeceğini ifade etmektedir.⁵¹ Sehâvî'nin temrîz sîgasıyla rivayet edilen muallak hadisler hakkındaki görüşü de hocası İbn Hacer'le hemen hemen aynıdır. O, temrîz sîgasıyla rivayet edilen muallak hadisler hakkında yapılacak araştırmadan sonra hüküm verilebileceğini, bunlar hakkında hadis imamları tarafından verilen hükümlerin de dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Sehâvî'ye göre *Sahih*'teki bu tür rivayetlerin içinde ihticâca elverişli hasen hadisler bulunduğu gibi zayıf hadisler de bulunabilmektedir. Ancak bunların zafiyeti ricalinin tenkit edilmesinden dolayı değil de isnadındaki önemsiz bir zafiyetten kaynaklanmaktadır.⁵²

Süyûtî, (ö. 911/1505) Buhârî'nin *Sahih*'indeki muallak hadislerin çoğunun kitabının başka bir yerinde muttasıl olarak zikredildiğini açıkladıktan sonra, Buhârî'nin bu rivayetleri tekrardan kaçınmak ve ihtisar maksadıyla muallak olarak rivayet ettiğini ifade etmektedir. *Sahih*'in başka yerinde muttasıl olarak zikredilmeyen muallak hadislerin adedinin yüz altmış kadar olduğunu belirten Süyûtî, bunların da İbn Hacer tarafından *Tağlîku't-talik* adlı eserinde muttasıl senetlerinin tahrir edildiğini ifade etmektedir. Ona göre cezm sîgasıyla talik yapılan rivayetler Buhârî'nin nazarında sahihtir ancak yine de bunların

50 İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, I, 174.

51 Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed, *Fethu'l-muğîs bi-Şerhi Elfiyeti'l-hadis*, nşr. Abdulkerim b. Abdullah, Riyad: Dâru'l-Minhâc, 2005, I, 97-100.

52 Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 100.

mutlak anlamda sıhhatlerine hükmedilmemesi, hadis âlimlerinin bu rivayetler hakkındaki görüşlerine müracaat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Süyûtî'nin bu noktadaki görüşü Zerkeşi'nin görüşüyle aynıdır.

Süyûtî'ye göre Buhârî'nin cezm sîgasıyla rivayet ettiği muallak hadisler arasında Buhârî'nin şartlarına uygun olanlar bulunduğu gibi uymayanlar, ihticâca elverişli hasen hadisler olduğu gibi zayıf olanlar da bulunmaktadır. Ancak bu zafiyet Sehâvî'nin de zikrettiği gibi ricalindeki bir kusurdan mütevellit değil, senedindeki önemsiz bir inkitâdan kaynaklanmaktadır.⁵³ Süyûtî, Buhârî'nin temrîz sîgasıyla rivayet ettiği muallak hadisler hakkında ise İbnü's-Salâh'ın görüşünü desteklemekte, Buhârî'nin bu tür rivayetleri mana ile rivayet ettiğini veya şartlarına uymadığına işaret etmek için temrîz sîgasıyla rivayet ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca Süyûtî'ye göre Buhârî'nin temrîz sîgasıyla rivayet ettiği muallak hadislerin zafiyeti hadisi iskât edecek derecede değildir.⁵⁴

Değerlendirme

Buhârî'nin muallak rivayetleri hakkındaki âlimlerin açıklamalarına bakıldığında, İbnü's-Salâh'ın konu ile ilgili "cezm sîgasıyla rivayet edilenlerin sahih, temrîz sîgasıyla rivayet edilenlerin ise bazılarında bir takım illetler bulunabileceği" şeklindeki ifadelerinin küllî bir kâide olarak şüyû bulunduğu ve âlimler arasında genel kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak Zerkeşi ve hocası Moğultay b. Kılıç, mezkûr ifadelerin bu şekilde küllî bir kâide olarak algılanmasına birtakım nedenlerle itiraz etmektedirler. Moğultay b. Kılıç'ın ileri sürdüğü argümanlar ve bunlara karşılık Zerkeşi'nin de aralarında bulunduğu âlimlerin açıklamaları daha önce zikredildi. Bunlara ilaveten özellikle Zerkeşi'nin ileri sürdüğü ve dikkat çeken bazı çıkarımları hakkında şunlar söylenebilir:

1. Zerkeşi'nin konuyla ilgili en çok dikkat çeken değerlendirmelerinden birisi onun, Buhârî'nin cezm sîgasıyla 'kâle' şeklinde naklettiği rivayetlerin tâbiûnunun cezm sîgasıyla 'kâle Resûlullah' şeklinde naklettikleri rivayetler gibi olmadığını ifade etmesidir. Onun bu ifadesi, ta'lik ile irsâli mukayese ettiğini göstermektedir. Tâbiî râvilerin sahâbeyi görmüş olmalarından mütevellit sonraki dönem râvilerden daha üst derecede olmalarına rağmen irsâl yapmak suretiyle rivayet ettikleri hadisler, muhaddislerce zayıf olarak kabul edilmektedir. Böyle olunca muallak rivayetlerin de zayıf olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durumda Buhârî'nin özellikle temrîz sîgasıyla naklettiği muallak hadislerini sahih hadis olarak kabul etmek isabetli değildir. Ayrıca ta'lik, hadisin sıhhatini gerektirecek bir rivayet şekli de değildir. Nitekim Buhârî de ta'lik yaptığı rivayetlerin tamamında sıhhati belirten bir ifade kullanmamıştır.

53 Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 428- 438.

54 Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 441-448.

Zerkeşî'nin bu istidlali, hadis tekniği açısından isabetli gibi görünmektedir ancak, Buhârî'nin hadis rivayeti konusunda âlimler arasında kazandığı itibar ve *Sahîh*'in sahip olduğu telakki bi'l-kabul, onun *Sahîh*'ine aldığı hadislerin tamamı hakkında dikkate alınması gereken bir husustur. Ayrıca istisnâların kâideleri nakz etmeyeceğine dair âlimler arasında genel geçer bir kabul de bulunmaktadır. Buhârî'nin temrîz sîgası ile rivayet ettiği muallak hadisler arasında zayıf olanlarının varlığı -bunların da mütâbi ve şevâhid türünden olduğu dikkate alınırsa- bu kâideyi nakz edecek mahiyette değildir.

Bu konuda dikkate alınması gereken bir diğer husus, mürsel ve müdelles hadisin kabulü ile ilgilidir. Tâbiî râvilerin irsâlleri bir takım şartlar dâhilinde kabul edilmektedir. Mürsel hadisler içinde Saîd el-Müseyyeb'in irsâllerinin hüccet değeri malumdur. Müdelles hadisler konusunda sadece sikadan tedlîs yaptığı bilinen râvilerin müdelles rivayetleri de âlimler tarafından kabul edilmektedir. Zerkeşî'nin kendisi de meselâ İbn Uyeyne'nin tedlîslerinin mutlak kabulünü savunmaktadır.⁵⁵ Mürsel ve müdelles hadislerde durum böyle iken, muallak hadislerde de Buhârî'nin *Sahîh*'ine aldığı muallakların diğer muallak hadislerden ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Aslında konu ile ilgili naklettiği İbn Dakikul'îd'in görüşlerinden hareketle Zerkeşî'nin de bunu savunduğunu söylemek mümkündür.⁵⁶

2. Zerkeşî, bir rivayetin sadece Buhârî'nin usulünü göz önünde bulundurmamak suretiyle sıhhatine hükmetmenin isabetli olmadığını ifade etmektedir. O, böyle bir yöneme başvurmadan önce hadis imamlarının söz konusu rivayet hakkında bir görüşü olup olmadığını tespit edilmesi ve değerlendirilmesi taraftarıdır. Hâsılı Buhârî'nin cezm sîgasıyla rivayet ettiği muallak rivayetleri Buhârî'ye göre sahih oldukları gerekçesiyle müdâfaa etmek isabetli bir yaklaşım değildir. Zerkeşî'nin bu görüşünün, tespit edilecek değerlendirmelerin Buhârî'nin ta'lik kullanımındaki gayesinin tespitine yardımcı olması açısından önemli olduğu söylenebilir.

55 Zerkeşî, *Nüket*, II, 70-75.

56 İbn Dakikul'îd, "semi'tü" ve "haddesenâ" gibi ifadelerle semâ veya ittisali beyan eden müdellesin rivayetleri karşısında kabul etmek veya reddetmek şeklinde iki tercihte bulunmanın mümkün olduğunu ancak *Sahîhayn*'daki bu tür rivayetler karşısında ise üç tercihini söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Birincisi hem *Sahîhayn* hem de sair eserlerdeki müdelles rivayetlerin tamamını reddetmektir. İkincisi bu rivayetlerin hepsini mutlak olarak kabul etmektir. Üçüncüsü ise *Sahîhayn*'daki müdelles rivayetleri diğerlerinden tefrik etmektir. Birinci görüşü kabul etmenin yani söz konusu eserlerdeki bütün müdelles rivayetleri mutlak olarak kabul etmenin doğru olmadığı ortadadır. İkinci görüş kabul edildiği takdirde, "müdellesin semâ tebeyyün edene kadar rivayeti munkatı olarak kabul edilir" şeklindeki kâideye muhalefet edilmiş olunacaktır. Dolayısıyla bu görüşün de tatbiki imkân dâhilinde değildir. Üçüncüsü yani *Sahîhayn*'daki müdelles rivayetleri diğerlerinden tefrik etmek görüşü isabetli olan görüştür. Bk. Zerkeşî, *Nüket*, II, 94, 95.

3. Zerkeşî, temrîz sîgasıyla rivayet etiği muallaklar hakkında, Buhârî'nin, bunları kendi şartlarına uymadığından dolayı temrîz sîgasıyla ta'lik yapmıştır, şeklindeki gerekçeyi de isabetli görmemektedir. Buhârî'nin ta'liklerinde kullandığı temrîz sîgasının, rivayetin kendi şartlarına uymadığı şekilde yorumlanması elbette Buhârî'nin kendi açıklamasından hareketle yapılan bir tespit değildir. Zerkeşî, bu iddiasıyla muhtemelen, Buhârî'nin kendisi, *Sahih*'inde uyguladığı şartları bizzat açıklamadığından dolayı yapılacak yorumların kesinlik arz etmeyeceğine işaret etmiş olmaktadır.

4. Zerkeşî, Buhârî'nin ta'lik yaparken temrîz sîgası kullanmasını, hadisin zayıf olduğu hakkında bir dayanak teşkil etmesini isabetli görmemektedir. İbnü's-Salâh'ın ilgili açıklamalarından Zerkeşî'nin ileri sürdüğü gibi bir anlamın çıkarılamayacağı daha önce ifade edilmişti. Ayrıca Zerkeşî, Buhârî'nin *Sahih*'inden bir rivayet ile de temrîz sîgasının, hadisin zayıf olduğuna bir delil olamayacağını savunmaktadır. Nitekim Buhârî, namazın elbise ile kılınması konusu ile ilgili “فره” “ولو بشوكة” hadisini “ويذكر عن سلمة بن الاوع” şeklinde temrîz sîgasıyla rivayet etmekte ve ardından hadisin isnadının tartışmalı olduğunu ifade etmektedir. Zerkeşî, iddiasına gerekçe olarak da mezkûr rivayette olduğu gibi Buhârî'nin böyle rivayetlerin tamamında zafiyet açıklamasında bulunması gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak söz konusu rivayetten sonra Buhârî'nin kullandığı “وفي اسناده نظر” ifadesi rivayetin mutlak anlamda zayıf olduğunu göstermediği gibi Buhârî'nin temrîz sîgasıyla rivayet ettiği muallakların peşinden, hadisin zafiyetini açıklama zorunluluğu, meşhur kaidenin geçersizliğini ispat edecek derecede kuvvetli bir argüman olarak görünmemektedir.

5. Buhârî'nin bir yerde ta'lik yaptığı rivayeti, başka yerde muttasıl olarak rivayet etme usulünü, mutlaka bir amaca dayandırmak veya bir anlama hasretmek isabetli değildir. Nitekim Buhârî, talik yaptığı ve cezm sîgası kullandığı bir rivayeti yine cezm sîgasıyla bu defa muttasıl senediyle birlikte zikredebilmektedir. Zerkeşî'nin bu iddiası Buhârî'nin *Sahih*'ine hadis alırken aradığı şartları hakkında bizzat açıklamada bulunmadığından dolayı haklı görünebilir. Dolayısıyla Buhârî'nin tartışmalı rivayetleri etrafında ileri sürülecek iddialar, şahsî birer yorumdan öteye geçmemektedir. Ancak Buhârî'nin eserine *el-Câmi'u'l-müsned* ismini verdiği dikkate alındığı takdirde onun isnadlarda uygulamış olduğu ihtisar veya haziflerin mutlaka bir anlamının olması da gerekmektedir. Ancak son tahlilde Buhârî'nin *Sahih*'indeki şartları meselesi, hadis ilminin halen araştırılmayı bekleyen bir konu olarak görünmektedir.

Sonuç

Muallakhadis ile ilgili tartışmalar daha ziyade Buhârî'nin *Sahih*'indeki talikler etrafında yürütülmektedir. *Sahih*'teki muallak rivayetler hakkında âlimlerin genel itibarıyla müdâfaayı tercih ettiği, Zerkeşî ve hocası Moğultay b. Kılıç'ın ise

konuya eleştirel yaklaştığı görülmektedir. Zerkeşî'nin, Buhârî'nin *Sahih*'indeki muallak rivayetler hakkındaki iddia ve çıkarımları, onun sorgulayıcı ve tenkitçi ilmî kişiliğini gösterdiği gibi, hadislerin tashih ve taz'ifinde Buhârî'nin *Sahih*'i de olsa genellemeci yaklaşımlardan kaçındığını ortaya koymaktadır. Buhârî'nin *Sahih*'indeki muallak hadisler etrafındaki yürütülen tartışmalara bakıldığında, ihtilafın başka yerde muttasıl olarak zikredilmeyen rivayetler etrafında temerküz ettiği görülmektedir. Buhârî'nin başka yerde muttasıl olarak naklettiği rivayetlerin haricindeki muallak hadisler hakkındaki İbn Hacer'in tespit ve tahlillerinin, meselenin çözüme kavuşması noktasında oldukça güçlü tespitler olduğunu ifade etmekle birlikte, kesin olarak yeterli olduğunu söylemenin tartışmaya açık bir iddia olduğu belirtilmelidir. Dolayısıyla Buhârî'nin tartışmalı ta'likleri hakkında, tafsilatlı ve kolektif çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkündür. Konu hakkındaki tartışmalarda dikkat çeken bir diğer husus, Zerkeşî'nin Buhârî'nin *Sahih*'ine karşı sergilemiş olduğu objektif tutumudur. Zerkeşî'nin çoğu meselede olduğu gibi diğer âlimlerin tenkit etmekten veya görüş ileri sürmekten çekindiği bu konuda, usul ve uygulama açısından akla gelebilecek işkalleri zikretmekten geri durmadığı görülmektedir. O, Buhârî'nin ve *Sahih*'inin otoritesini kabul etmektedir ancak, rivayetleri müdâfaa ederken iddiaların sağlam bir zemine ve usule dayandırılması gerektiğini önemsemekte ve bu yönde çaba harcamaktadır.

Kaynakça

- Ahmed Naim**, *Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982/1402.
- Aydın**, Osman, Buhâri'nin Tercemelerinde Yer Verdiği Mu'allak Rivayetlerin Hadis Usûlü ve Musannifin Yöntemi Açısından Değeri, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, İlmi Etüdler Derneği, İstanbul, 2016.
- Bulkînî**, *Mehâsinü'l-İstılâh*, Ebû Hafs Sirâcüddîn, *Mehâsinü'l-İstılâh*, (nşr. Âişe Abdurrahman), Dâru'l-Meârif, ts.
- Dâvûdî**, Şemsüddîn Muhammed, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.) 2: 162.
- Dayhan**, Ahmet Tahir, *Buhâri'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, (yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995)
- Gürkan**, Menderes, "Zerkeşi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 44: 292, 44: 292.
- Hasan Nur Hasan Ali**, *Tahkik ve dirâsetü Kitâbi'l-Kelâm alâ ulûmi'l-hadis lil-İmâm Bedreddîn ez-Zerkeşi*, (Doktora tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1995),
- İrâkî**, Ebû'l-Fazl Zeynüddin, *et-Takyid ve'l-izâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, yy., ts.
- İbn Hacer**, el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed, *İnbâü'l-gumr bi enbu'l-'umr fi't-tarih*, nşr. Hasan Habeşi, (Mısır: Meclisü'l-A'lâ, 1969/388, 1: 446. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, (nşr. Muhammed Abdulmuîd), Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Maârifil-Osmâniyye, 1972/1391. *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, (nşr. Rabi' b. Hâdî), Medine: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1984/1404. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhâri*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1958/1377. *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, (nşr. Ebû Kuteybe), Riyad: Dâru Tîbe, ts. *Nüzhetu'n-nazar fi tevzihi Nuhbeti'l-fiker*, (nşr. Nureddin Itr), Dimaşk: Matbaatü's-Sabâh, 2000/1420. *Tağliku't-talik alâ Sahihi'l-Buhâri*, (nşr. Saîd Abdurrahman), Beyrut: Dâru Ammâr, 1985.
- İbn Kâdî eş-Şühbe**, Ebû's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, nşr. Abdülalim Hân, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1986/1407), 3: 167.
- İbn Kesîr**, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl, *İhtisâru Ulûmi'l-hadis*, (nşr. Ahmed Şâkir), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.

- İbnü'l-İmâd**, Ebü'l-Felâh Abdülhay, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, (nşr. Muhammed Arnaûd), Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1997/1417.
- İbnü'l-Mülakkın**, Ebü Hafs Sirâcüddîn, *el-Mukni' fi Ulûmi'l-hadis*, (nşr. Abdullah b. Yusuf), Riyad: Dâru Fevvâz, 1992/1412.
- İbnü's-Salâh**, Ebü Amr Takıyyüddîn eş-Şehrezûrî (nşr. Ebü Abdurrahman Salâh), *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010/1431.
- Moğultay b. Kılıç**, Ebü Abdillâh Alâuddin, *İslâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, (nşr. Ebü Abdillâh Muhyiddin), Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2007/1427.
- Nâsır b. Suûd**, *Mu'cemü müellefât'l-allâme ez-Zerkeşi eş-Şâfi*, (Kâhire: Dâru'l-Felâh, 2002/1402).
- Nevevî**, *Mâ temessu ileyh hâcetü'l-kârî li-Sahîhi'l-İmâm el-Buhârî*, (nşr. Ali Hasan Ali), Amman: Dâru'l-Fikr, 1985.
- Sehâvî**, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed, *Fethu'l-muğîs bi-Şerhi Elfiyeti'l-hadis*, (nşr. Abdulkerim b. Abdullah), Riyad: Dâru'l-Minhâc, 2005/1425.
- Sezgin**, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, OTTO Yayınları, Ankara, 2015.
- Süyûtî Ebü'l-Fazl Celâlüddîn, *üsnu'l-mu â ara, fi târih-i Mısır ve'l-Kâhire*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1386/1967).
- Süyûtî**, *Tedribü'r-râvî*, (nşr. Muhammed Avvâme), Medine: Dâru'l-Yüsrâ, 2016.
- Zerkeşi**, Ebü Abdillâh Bedreddin, *en-Nüket alâ Mukaddimeti'bni's-Salâh*, (nşr. Zeynelâbidin Muhammed), Riyad: Ezvâü's-Selef, 1998/1418.